

Encyclopædica Britannica;

ELLER, ET ANTAL

FREMSTILLINGER

OM

de fkiønne og nyttige

V I D E N S K A B E R,

I HVILKE DISKURSER

diverse Phænomeners

BESKRIVELSER & FORKLARINGER gives

TILLIGE MED

adskillige befunderlige og færdeeles OBSERVATIONER, ^{o^a}
i Øst og Vest

ILLUSTREREDE MED XXV TIL DEELS COLOREREDE AFBILDNINGER.

Udgivne af en KREDS af DANNEQVINDER paa AMAGER.

I FORELØBIG EET VOLUMEN.

VOL. I.

HAFNIÆ.

Trykt for R. MÓSESÐÓTTIR og J. LOUIS-JENSEN
Og folgt af FLORIAN GRAMMEL, i hans Tryk-Comptoir, Nialsgade.

MMVII

*Festskrift til
Britta Olrik Frederiksen
i anledning af hendes 60-årsdag
den 5. december 2007*

*ved
Florian Grammel, Jonna Louis-Jensen og Ragnheiður Mósedóttir*

Copyright © 2007 forfatterne

Første oplæg i fire eksemplarer 5. december 2007

Anden noget forbedrede elektroniske udgave 2007
http://nfi.ku.dk/publikationer/encyclopaedica_brittanica/

ISBN 978 87 992447 0 6

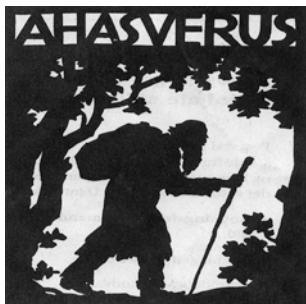
Sat med "Andron Corpus" af Florian Grammel

Første oplægs indbinding ved

Sille Bræmer Enke, Natasha Fazlić og Mette Jakobsen

GYÐINGURINN GANGANDI

MARIANE OVERGAARD

Den jødiske skomager, Ahasverus, der forbød Kristus at hvile sig op ad hans hus, da han passerede det på Smertens vej, slæbende sit tunge kors, fik som bekendt den ubærlige straf at skulle vandre evigt på denne jord, vel at mærke uden at kunne finde hvile nogetsteds.

Ophavet til historien, som ikke er bibelsk og ej heller findes i nogen apokryfe skrifter, fortaber sig i det dunkle, men fortællingen om den vandrede jøde har været kendt i hele den kristne verden og var i middelalderen og århundrederne derefter overordentlig populær. Ahasverus skal have været set i næsten alle Europas lande, endog på Island, men det er nok ikke sandt, når man tænker på landets geografiske beliggenhed og den ham særegne rejseform.

Det er derimod utvivlsomt, at historien om ham nåede til Island. Den kom fra Danmark, hvor den blev udgivet adskillige gange i 17. og 18. årh. Mindst to af de danske udgaver kom til Island, og som det så ofte før er gået med udenlandsk litteratur på Island, blev legenden oversat flere gange, omredigeret, forkortet, forsynet med interpolationer, og gendigtet i *kvæði*; kort sagt: den blev islandsk folkeeje.

Historien om *Gyðingurinn gangandi* findes i en lang række islandske håndskrifter fra det 17. til det 19. årh. Et af de ældste er AM 208 8vo I,¹ der består af fire blade fra 1600-tallets slutning, og herpå er skrevet: “Einn sonn historia af einum gidinge sem fæddur var og borinn i Jerusalem, Assverus ad nafne, huor personulega hefur nær staddur verid þa Christur var pindur og fyrer Guds almætte lifer enn i dag. prentad ä Helsingia Eire af Petri Huann anno 167” (*sic*; yngre håndskrifter, beslægtede med AM 208 8vo har årstallet 1607).

Danske Folkebøger I,² indeholder på s. 181–91 et genoptryk af den ældste danske udgave af “Jerusalems skomager” fra København 1631. En bibliografi ved R. Paulli over samtlige danske udgaver på s. 264 ff. afslører, at 1631-udgaven ikke er den ældste, men den ældste, bevarede udgave. I Resens bibliotek stod et ældre eksemplar af udgaven fra 1607, men biblioteket brændte som bekendt i 1728 sammen med Universitetsbiblioteket. I et bogkatalog over “P. J. Resenii Bibliotheca” fra ca. 1685 anføres udgavens titel: “Beskrivelse om Jerusalems Skomager oc en Jøde som var fød i Jerusalem ved Nafn Ahasvero, som Personligen skal hafve været tilstede da Christus blef korszfest/ oc skal løbe til Dommedag her i Verden/ Helsingør (*sic*) 1607.” Paulli tilføjer: “Den maa sikkert være trykt af Bogtrykkeren Peder Huæn, som netop paa den Tid fra sit Bogtrykkeri i Helsingør udsendte Flyveblade og Folkebøger. Paullis antagelse bekræftes altså af den islandske overlevering.

¹ AM 208 8vo består af fire “forskellige uensartede, tilfældig sammenbragte bestanddele”, Kål. Kat. AM II, s. 449.

² Danske Folkebøger fra 16. og 17. årh., udgivne af J.P. Jacobsen og R. Paulli. København 1915 ff.

Det er tilsyneladende ganske klart: Der mangler en førsteudgave i den danske tradition af historien om Jerusalems skomager. Den er formodentlig forsvundet ved slid eller brand, og mange adelige private bogsamlere har givetvis ikke agtet den folkelige udgave så højt, at den har fået en plads i deres bibliotek. Den manglende udgave er bevaret i islandsk overlevering, og et studium af den islandske oversættelse kan give et klart fingerpeg om, hvorvidt denne udgave har afvejet fra den danske udgave af 1631, som de følgende udgaver ikke afviger nævneværdigt fra. Men som sædvanligt er forholdet mellem de forskellige udgaver og oversættelser mere kompliceret end som så.

Der findes en dansk, omend ikke dansk-sproget, udgave af Jerusalems skomager, der er 5 år ældre end udgaven fra Helsingør 1607. I Slesvig udkom "Kurze Beschreibung vnd Erzehlung von einem Juden/ mit Namen Ahasverus. Welcher bey der Creutzigung Christi Persöhnlich gewesen/ auch das Crucifige vber Christum hab helfen schreyen/ vnd vmb Barnabam bitten/ hab auch nach der Creutzigung Christi/ nimmer gen Jerusalem können komen/ auch sein Weib vnd Kinder nimmer gesehen: vnd seythero im Leben geblieben/ vnd vor etlich Jaren/ gen Hamburg kommen/ auch Anno 1599 im December zu Dantzig ankommen." Nederst på siden anføres: "Erstlich Gedrückt zu Bautzen/ zum Andern zu Schleszwig/ bey Niclaus Wegener. Anno 1502." Årstallet må naturligvis være en fejl for 1602, jfr. årstallet 1599 ovenfor. Andre værker, som Nic. Wegener har trykt, er alle udgivet efter 1580.³ Endelig omtales i fortællingen en dr. Paulus von Eitzen, der selv skal have set Ahasverus i

³ Se Lauritz Nielsen : Dansk Bibliografi 1551–1600, Kbh. 1931–33, s. 647 ff.

Hamborg og talt med ham; P. von Eitzen, der er en historisk person, døde 1598.

Denne Slesvig-udgave af 1602 menes at være en af de ældste udgaver af Ahasverus-legenden i Europa.⁴ Det er ikke denne, men en på flere punkter afvigende version, der blev oversat til dansk og udgivet i 1607, og som derefter har dannet basis for den danske folkebogstradition.

Slesvig-udgaven 1602 kom til Island, sandsynligvis kort efter udgivelsen, og her blev legenden oversat, måske endog før den blev udgivet i Danmark. Atter og atter forbavses man over den litterære vågenhed og appetit på Island. Danske og tyske nyheder inden for den folkelige litteratur var ofte oversat og i omløb på Island få år efter udgivelsen.

Oversættelsen af Slesvig-udgaven 1602 blev naturligvis ikke trykt på Island, men udbredtes i afskrifter. Det ældste håndskrift, der indeholder denne oversættelse af legenden, er håndskriftet AM 124 8vo, skrevet af præsten til Garðar på Akranes, Grímur Bergsveinsson, i årene 1635–69.⁵ Séra Grímur oplyser i sit håndskrift ganske vist intet om udgaven af 1602, eller hvem der har oversat den, men yngre håndskrifter, der indeholder den samme oversættelse som AM 124 8vo, meddeler, at historien blev oversat på Helgafell 1604 “efter det som blev trykt i Slesvig 1603;” begge årstal divergerer dog i håndskrifterne.

Hvis man sammenligner legenden i AM 124 8vo med Slesvig-udgaven, kan man ikke være i tvivl om, at den er forlægget for oversæt-

⁴ Se Erik Dal: Ahasverus in Dänemark, Festschrift für Erich Seemann, Jahrbuch für Volksliedforschung 9, 1964, s. 155.

⁵ Se M. Overgaard, *Opuscula VII*, Bibl. Arnam., s. 268 ff.

telsen, men det er ikke séra Grímur, der har oversat den. Oversættelsen er ældre.

Oversætteren kunne tænkes at være Ólafur Einarsson, der var præst til Helgafell i årene 1592–1618. Man har ganske vist ingen oplysninger om litterær virksomhed fra hans side, men det vides, at han i 1596 studerede i Rostock og derfor utvivlsomt har kunnet tysk.⁶

Desværre er forholdet mellem udgaver og oversættelser ikke så enkelt, at vi kan betragte legenden i AM 124 8vo som repræsentant for Slesvig-udgaven og legenden i AM 208 8vo som repræsentant for den tabte Helsingør-udgave. Legendens i AM 208 8vo er nemlig en blanding af begge oversættelser. Den første tredjedel af legenden svarer ganske nøje til legenden i den danske 1631-udgave,⁷ og det er derfor rimeligt at antage, at de to danske udgaver 1607 og 1631 ikke har afvejet væsentligt fra hianden.

Men efter den første tredjedel af teksten, stemmer legenden i AM 208 8vo overens med AM 124 8vo i såvel indhold som ordlyd. Forklaringen må være, at oversætteren af Helsingør-udgaven 1607 er kommet i besiddelse af et håndskrift med Helgafells-oversættelsen og derefter har fundet det overflødigt at fortsætte sin egen.

Den første tredjedel af legenden i AM 208 8vo er altså efter al sandsynlighed oversat fra Helsingør-udgaven 1607; denne del stammer afgjort ikke fra Helgafellsoversættelsen, som den adskiller sig fra sprogligt og indholdsmæssigt.

En enkelt læsemåde i den sidste del af legenden i AM 208 8vo, som er beslægtet med AM 124 8vo afslører i øvrigt, at det ikke kan være Grímur Bergsveinsson selv, der har oversat Slesvig-udgaven,

⁶ Íslenzkar æviskrár IV, s. 36 f.

⁷ Danske folkebøger I, s. 182–84 (til afsnittet midtfor).

men at han har benyttet sig af en allerede foreliggende oversættelse: I Slesvig-udgaven omtales en legat ved navn Christoph Ehringer. I AM 124 8vo mangler hans efternavn, men i AM 208 8vo gengives det som "Thieringur." Det vil sige, at de sidste to tredjedele af legenden i AM 208 8vo ikke være en afskrift eller bearbejdelse af AM 124 8vo, men de to tekster fra 1600-tallet må uafhængigt af hinanden gå tilbage til et fælles forlæg, som kan være Helgafellsoversættelsen. Herpå tyder også de unge, med 124 beslægtede tekster, der indeholder henvisninger til Slesvig-udgaven og til Helgafell.

Den islandske overlevering af legenden om den evige jøde kan altså ikke fremvise en fuldstændig oversættelse af den tabte danske førsteudgave, men oversætter dog så meget, at den kan give os en klar formodning om 1607-udgavens indhold.

Legenden om *Gyðingurinn gangandi* er overleveret i særdeles mange håndskrifter på Island, og den mulighed foreligger naturligvis, at oversættelsen af 1607-udgaven er bevaret i sin helhed i nogle af de yngre håndskrifter, der befinder sig i Landsbókasafn. Den undersøgelse må vente til bedre tider. Enkelte undersøgte håndskrifter synes dog at være af samme sammensatte redaktion som AM 208 8vo.

Et kort kig på de danske udgaver og den islandske overlevering, som jeg foretog i Reykjavík for mange år siden, viste, at legenden muligvis findes i flere islandske oversættelser efter senere udgaver end de to ældste, som er omtalt her, og at den også findes i yngre stærkt forkortede og omarbejdede versioner; en sådan er trykt i Jón Árnasons *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri II*, 1954, s. 50–52, en version, som ser ud til at gå tilbage til Helgafells-oversættelsen.

Som før nævnt findes legenden også i *kvæði*-form. Håndskriftet JS 397 8vo indeholder “Eitt kvæðe af Gångande Gidinge ad nafne Ahasverus.” Det fortæller i 12 8-linjede strofer den velkendte historie om den hårdt prøvede mand. Digtet er en oversættelse fra en dansk vise, hvis ældste tryk er et flyveblad fra midten af 1700-tallet.⁸ Digtet begynder således:

See herhid! o Christen Øye, Christed auga, horf þu hingad,
Bøy dit Øre og hør til, hneig þitt eyrad lika til,

Kan synges til melodien: “Nu velan! vær frisk tilmode!”

Også dette digt er overleveret i adskillige håndskrifter.

Der findes desuden et lidt ældre dansk Ahasverus-digt, overleveret i Niels Christensens Visebog fra ca. 1729, og herfra gengivet af Erik Dal.⁹

O kristen sjæl og hjerte,
betragt den salighed,
som Jesus ved sin smerte
os alle har bered.

Dette digt har jeg ikke fundet en oversættelse af i den islandske overlevering, men hvem vover at tvivle på, at den er der.

⁸ Digtet er aftrykt af Erik Dal i afhandlingen *Ahasverus in Dänemark*, op. cit., s. 149.

⁹ Erik Dal, *ibid.*, s. 146 ff.